

ההתלהבות וסכנותיה

ארכיאולוגיה של מילים היא לפעמים מרתקת כמו ארכיאולוגיה של תלים. קחו את המילה האנגלית המציינת התלהבות, enthusiasm. כיום היא נתפסת כמילה חיובית. מילון אחד מגדיר אותה כ"הרגשה של משיכה נמרצת לעניין או פעילות מסוימים ולהיטות להיות מעורבים בהם". למתלהב יש תשוקה, היקסמות והתרגשות, וההתלהבות מידבקת. מורים ומנהיגים מוצלחים יודעים להדביק אחרים בהתלהבותם. אנשים הולכים אחר אנשים בעלי להט. אם אתם רוצים להשפיע על אחרים, טפחו בהם התלהבות.

אך לא תמיד הייתה enthusiasm מילה מלהיבה כל כך. במקורה היא תיארה אדם אחוז דיבוק או שד. באנגליה של המאה ה-17 היא שימשה לתיאור חברי כתות פרוטסטנטיות מהפכניות קיצוניות, ובאופן כללי יותר לפוריסטים שלחמו במלחמת האזרחים באנגליה. היא נעשתה שם נרדף לקיצוניות דתית, לקנאות ולפנאטיות. היא נקשרה באירציונליות, בהפכפכות ובמסוכנות.

הפילוסוף הסקוטי דייוויד יום (1771-1776) כתב מסה מרתקת בנושא¹. בפתחה הוא קובע כי "השחתת הדברים הטובים

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

ביותר יוצרת את הדברים הגרועים ביותר", ואומר שהדבר נכון במיוחד כאשר לדת. יש, הוא אומר, שתי דרכים שדת יכולה להשתבש בהן: האמונה הטפלה, וה-enthusiasm (למען הנוחות נשתמש להלן במילה העברית המציינת אותה היום, "התלהבות"). אלו הן שתי תופעות נבדלות.

האמונה הטפלה נוצרת מתוך בורות ופחד. לעתים פוקדות אותנו חרדות ובהלות אירציונליות, ואנחנו מתמודדים איתן בעזרת אמצעי מרפא שגם הם אירציונליים. ההתלהבות היא ההפך מכך. היא נגרמת מוודאות מופרזת. המתלהב, הנתון לאקסטזה דתית, מתחיל להאמין שאלוהים בכבודו ובעצמו נוסך בו השראה, ועל כן הוא אינו זקוק לתבונה ולאפוק.

ההתלהבות "רואה את עצמה בשלה לקרב אל האלוהות בלי תיווך אנושי". הנתון להשפעתה מתפקע ממה שבעיניו הוא דבקות דתית, כדי כך שהוא מרגיש שהוא יכול לדלג על כללי הפולחן המקובלים. "הפנאט מקדש את עצמו ומייחס לקדושה שדבקה באישיותו מעלה גבוהה מזו שטקסים ומוסדות למיניהם יכולים להאציל על מישורו". חוקים ותקנות, חושב המתלהב, נועדו לאנשים רגילים, לא לי. אני, שרוח אלוהים צלחה עליי, יודע יותר. והדבר הזה, אומר יום, יכול להיות מסוכן מאוד.

הנה לנו תיאור מדויק לחטא שנדב ואביהוא, בניו הגדולים של אהרן, מתו בעטיו. התורה מייחסת חשיבות רבה למותם, כי היא מזכירה אותו בארבע הזדמנויות שונות (ויקרא י, א-ב; ויקרא טז, א; במדבר ג, ד; במדבר כו, סא). זה היה אסון מזעזע, שהתרחש דווקא ביום חנוכת המשכן, שנועד להיות מן הימים המרוממים בהיסטוריה היהודית כולה.

חז"ל עצמם נבוכו לנוכח הסיפור. התורה אינה נוקבת בחטא נדב ואביהו. הכתוב רק אומר שהם הקריבו לפני ה' "אֵש זָרָה אֲשֶׁר לֹא צִוָּה אֹתָם. וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל אוֹתָם, וַיָּמָתוּ לִפְנֵי ה'" (ויקרא י, א-ב). חז"ל חשו שמוכרח להיות כאן דבר נוסף, לא אמור, איזה חטא נוסף או פגם אישיותי חמור שיצדיק עונש קשה ונורא כל כך.

מה בדיוק? חכמים העלו השערות רבות. היו ששיערו, על סמך הכתוב בתחילת פרשת אחרי מות, "וַיִּדְבֹּר ה' אֶל מֹשֶׁה אַחֲרֵי מוֹת שְׁנֵי בְנֵי אֶהֱרֹן בְּקִרְבָתָם לִפְנֵי ה' וַיָּמָתוּ" (ויקרא טז, א), כי חטאם של נדב ואביהו היה שנכנסו לקודש הקודשים, קרוב מדי לקב"ה. אחרים הציעו שהשניים עשו דין לעצמם ולא התייעצו עם משה ואהרן; שהיו שיכורים; שלא התלבשו כנדרש; שלא היטהרו לפני מעשה; שהיו גאוותנים ולא התחתנו כי חשבו שאין אישה המגיעה למעלתם; או שקיוו שמשה ואהרן ימותו כדי שהם עצמם יהיו מנהיגי העם וכוהנים גדולים.

יש ששיערו שעונשם בא להם ביום חנוכת המשכן על עוון שנעשה קודם לכן: בהר סיני. התורה מספרת שנדב ואביהו ושבעים הזקנים עלו להר "וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות כד, י). הם היו ראויים לעונש, כנראה, כי לא הסיטו את עיניהם, או מפני שמיד לאחר המפגש הנשגב מיהרו לאכול ולשתות. רש"י מסביר שם כי הקב"ה השהה את עונשם של השניים כי לא רצה "לערבב שמחת התורה". שבעים הזקנים, מוסיף רש"י, נענשו אף הם, בהזדמנות אחרת.

כל אלה הם פירושים מדרשיים: נכונים, תקפים וחשובים, אך מתרחקים מפרשטו של מקרא. לשון התורה ברורה. הביטוי "אש זרה" הוא, ואין בלתו, זה המופיע בשלושה מבין ארבעת

האזכורים של מות נדב ואביהו בתורה. חטאם היה שהם עשו דבר שלא צו. הם ודאי עשו כך ממניעים נעלים. משה אישר זאת באוזני אהרן מיד לאחר האסון, באמרו "הוא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' לֵאמֹר: בְּקִרְבֵי אֶקְדֹּשׁ" (ויקרא י, ג). על פי אחד המדרשים, משה ניחם את אהרן באומרו לו שהקב"ה התכוון לקדש את המשכן "באדם גדול", ועתה התברר שהגדולים באמת, יותר ממה שהיה ואהרן עצמם, הם שני בני אהרן: "ועכשיו נמצאו שני בניך גדולים ממני וממך. כיון ששמע אהרן, מיד שתק".²

אף שהמילה enthusiasm אנגלית, פרשת גלגוליה יכולה לעזור לנו להבין מה קרה לנדב ואביהו. הם היו "מתלהבים" במובן שניתן למילה במאות ה-17 וה-18: אנשים שמרוב להט דתי האמינו שהבורא מורה להם לנהוג בניגוד לחוקים ולמוסכמות. דיוויד יום, במסתו שהזכרנו, הדגיש שהתלהבות מסוג זה היא היפוכה הגמור של עבודת הקודש. "כל המתלהבים השתחררו מעולם של אנשי הדת, והם נוקטים דבקות דתית עצמאית שנלווה אליה תיעוב כלפי סדרים, טקסים ומסורות".

אנשי הדת הבינו את עוצמתו של הקודש ואת הסכנה שעוצמה זו עלולה לחולל. משום כך, בדתות שונות, מקפידים במקומות הקדושים על זמנים, טקסים וכללים – ממש כמו שבפורים גרעיניים נדרשים נוהלי בטיחות מחמירים. זכרו מה קרה כשהדבר לא נעשה כראוי: בצ'רנוביל ב-1986, למשל, ובפוקושימה ב-2011. התוצאות עלולות להיות הרסניות וממושכות.

הבאת אש זרה למזבח אולי נראית עבירה קטנה, אך בתחום הקודש גם מעשה לא-מורשה יוצר סדק במעטפת הכללים שעלול להתרחב לכדי שבר. ההתלהבות נראית, בחלק מגילוייה, בלתי מזיקה, אבל היא עלולה להתלקח במהרה לכדי קיצוניות, קנאות

ואלימות בשם הדת. כך קרה באירופה במלחמות הדת של המאות ה-16 וה-17, וכך קורה בדתות מסוימות כיום. אם לחזור לדיוויד יום: "המתלהב דוחה את הדרכות התבונה והמוסר, והפנאט המשוגע מאמץ בעיוורון" את מה שנראה לו כהשראה אלוהית אך תכופות אינו אלא חשיבות עצמית מופרזת או חמת זעם מופקרת.

שתי מערכות נפרדות פועלות במוחנו. הפסיכולוג חתן פרס נובל דניאל כהנמן מכנה אותן "חשיבה מהירה וחשיבה אטית". המוח המהיר, המערכת הלימבית, משחרר רגשות, בעיקר בתגובה לפחד. המוח האטי, קליפת המוח הקדם-מצחית, הוא רציונלי, מחושב, ומסוגל לשקול השלכות לטווח ארוך ומהלכי פעולה חלופיים. הכפילות הזו אינה מיותרת ואינה מקרית. בלי תגובות אינסטינקטיביות לסכנה לא היינו שורדים. אבל בלי המוח האטי והמחושב היינו נופלים פעם אחר פעם להתנהגות הרסנית כלפי הסובבים אותנו וכלפינו עצמנו. אושרו של היחיד ושרידותה של התרבות תלויים באיזון העדין שבין שתי המערכות.

החיים הדתיים, דווקא משום שהם מעוררים כמיהה ולהט, זקוקים במיוחד לגבולות ולכללים ולטקסים, לתדריך עבודה פרטני. אש האמונה יכולה להבעיר – ויכולה להאיר. להבעיר ולשרוף ולהיות אש-תופת כשמניחים לה להשתולל חופשית – או להאיר את חיינו ואת כבוד ה' כששמים אותה במסגרת ברורה. מאות שנים עברו עד שהמערב למד לרסן את ההתלהבות ולא לאף אותה, במידה כזו שהמילה התלהבות שינתה את פניה והיא מתארת עתה כוח חיובי. אבל אסור לנו לשכוח את עֲבָרָהּ ההרסני. מן הסיבה הזו כוללת תורת ישראל דינים ופרטים

מרובים כל כך. וככל שאנו מתקרבים לה', כך אנו זקוקים להם יותר.

1. David Hume, "Of Superstition and Enthusiasm," in *Essays Moral, Political, and Literary* (1742–1754).
2. מדרש אגדה בוכר, ויקרא י, ג.